

СТАТЕВО-ВІКОВА СТРУКТУРА НАСЕЛЕННЯ м. ХАРКОВА ЯК ОСНОВА ЙОГО ДЕМОГРАФІЧНОГО КАПІТАЛУ

В статті визначено сутність демографічного капіталу. Представлено статеву-вікову структуру населення як основу формування демографічного капіталу. Розглянуто закономірності формування статеву-вікової структури населення міста Харкова. Визначено співвідношення розподілу населення за статтю та віком. Розраховано основні демографічні показники, визначено демографічне навантаження та особливості його розподілу за основними групами населення. Проаналізовано статеву співвідношення населення міста, визначено вік балансування. Окреслено коло питань для подальшого вивчення структури населення як основи формування демографічного капіталу міста.

Ключові слова: демографічний капітал, статеву-вікова структура населення, вікова структура, статеву структура, демографічне навантаження, статеву співвідношення.

Екатерина Сегіда. ПОЛОВОЗРАСТНАЯ СТРУКТУРА НАСЕЛЕНИЯ г. ХАРЬКОВА КАК ОСНОВА ЕГО ДЕМОГРАФИЧЕСКОГО КАПИТАЛА. В статье определена сущность демографического капитала. Представлено половозрастную структуру населения как основу формирования демографического капитала. Рассмотрены закономерности формирования половозрастной структуры населения города Харькова. Определено соотношение распределения населения по полу и возрасту. Рассчитано основные демографические показатели, определены демографическая нагрузка и особенности ее распределения по основным группам населения. Проанализировано половое соотношение населения города, определен возраст балансирования. Очерчен круг вопросов для дальнейшего изучения структуры населения как основы формирования демографического капитала города.

Ключевые слова: демографический капитал, половозрастная структура населения, возрастная структура населения, демографическая нагрузка, соотношение полов.

Kateryna Segida. AGE-SEX STRUCTURE OF POPULATION OF KHARKOV AS THE BASIS FOR ITS DEMOGRAPHIC CAPITAL. The article defined the essence of the demographic capital. Age-sex structure of the population as the basis of the demographic capital was represented. Regularities of formation of sex-age structure of the population of the city Kharkiv was considered. The ratio of the population distribution by age and sex was determined. The main demographic indicators, demographic pressure and its distribution characteristics for the main groups of the population were calculated. Sex ratio of the population was analyzed. Age balancing was defined. Range of issues for further research of the population structure as the basis of the demographic capital city was delineated.

Keywords: demographic capital, age-sex structure of population, age structure, demographic pressure, the sex ratio.

Актуальність. Географія міст представляє актуальний напрям сучасних прикладних суспільно-географічних досліджень. Тематичний перелік напрямів та підходів досліджень міст різноманітний; міста розглядаються як складові елементи більших соціально-економічних систем та як окремі складні динамічні системи, цілісні об'єкти дослідження [5]. Харків як один із економічних, наукових, культурних центрів, як одне із найбільших міст України, привертає увагу дослідників різних галузей знань. У сучасних умовах переорієнтації і формування нової національної стратегії, спрямованої на розвиток людського потенціалу, в поєднанні з несприятливими тенденціями відтворення населення України підсилюється актуальність досліджень демографічної складової суспільства на рівні окремих регіонів та територіальних одиниць.

Найважливішою передумовою економічного, інтелектуального, політичного розвитку будь-якого регіону є демографічний фактор як самостійна складова його фундаменту. Зміна ролі людського капіталу, перетворення його з витратного фактора в основний продуктивний і соціальний фактор розвитку, призвело до необхідності формування нової парадигми розвитку, в рамках якої людський капітал зайняв провідне місце в національному багатстві. Відповідно, ключовим цільовим вектором розвитку міста має бути розвиток його людського капіталу, в тому числі підвищення рівня народжуваності та зміцнення сімейного статусу жителів міста Харкова; збільшення тривалості життя населення міста; регулювання процесів міграції населення; формування стійкої структури населення міста; регулювання ринку праці згідно структури економіки міста тощо.

Основою демографічного капіталу зазвичай виступає статеву-вікова структура населення, яка обумовлює його кількісні характеристики та якісний потенціал. Виходячи із особливостей статеву-вікової структури населення, можна робити достатньо обґрунтовані припущення про майбутні тенденції демографічного розвитку. Тому, одним із головних напрямів вивчення населення регіону є аналіз його статеву-вікової структури, а також вивчення просторово-часової диференціації з виявленням причин та факторів, що її обумовлюють. Тому, за мету визначено вивчення особливостей, тенденцій та закономірностей сучасної статеву-вікової структури населення міста Харкова як основи його демографічного капіталу.

Виклад основного матеріалу. Статеву-вікова структура населення формуються під спільним впливом трьох основних факторів: співвідношення чисельності народжених живими хлопчиків і дівчаток (так зване вторинне співвідношення статей); вікової диференціації смертності у чоловіків і жінок; статеву-вікового складу мігрантів. Оскільки перший фактор є фундаментальною біологічною константою, то вирішальна роль у формуванні та зміні статеву-вікового складу (структури) населення регіону належить віковій диференціації смертності та статеву-віковим відмінностям в інтенсивності міграції, що, в свою чергу, залежить від дії соціальних, економічних, екологічних умов життя населення [2]. Сучасна статеву-вікова структура населення м. Харкова (рис. 1) та особливості демографічних процесів сформувалися під впливом багатьох історичних і

соціально-економічних змін у суспільстві й тому через них простежується як минуле, так і демографічне майбутнє; таких, що є характерними для населення міста, області та в цілому держави.

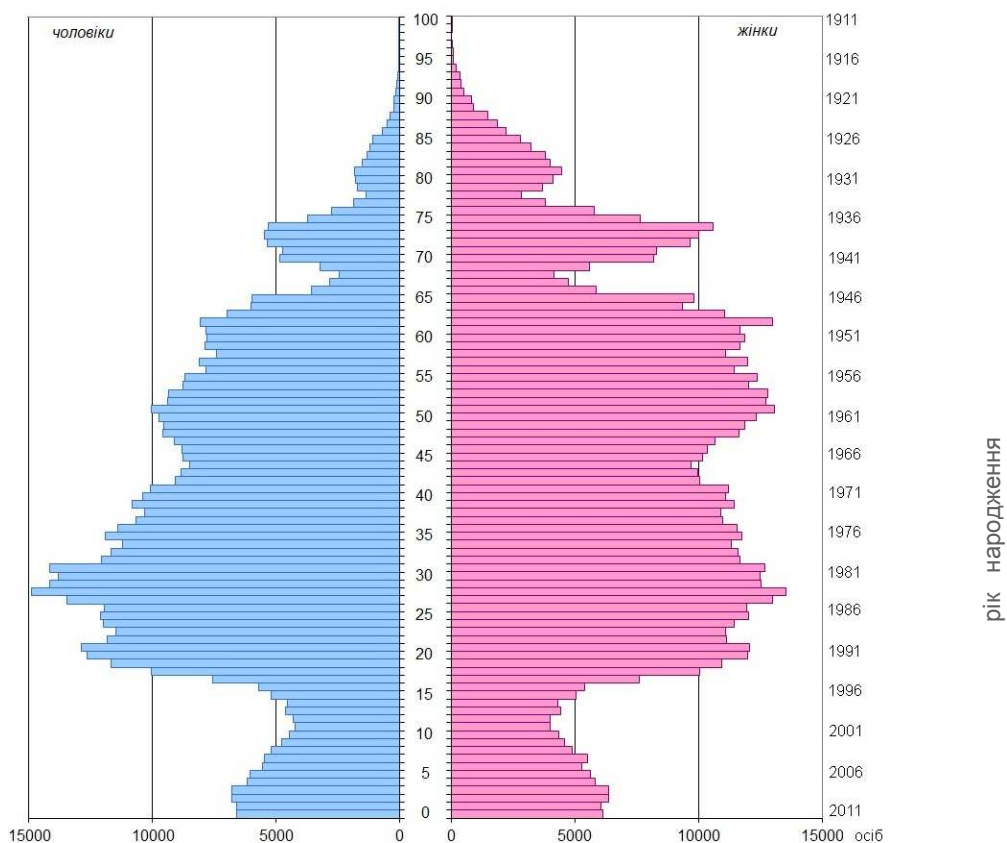

Рис. 1. Статеві-вікова структура населення м. Харків на 01.01.2012 року
(побудовано автором за даними [3])

За допомогою піраміди можна простежити періоди спаду та підвищення народжуваності, які проявляють себе на віковій структурі у вигляді звужених і розширених частин: вікові групи 75-79 років – наслідок голодомору 1933 року: висока смертність немовлят та зниження рівня народжуваності; після голоду, в другій половині 1930-х років відбулося компенсаційне зростання народжуваності внаслідок реалізації народжень, підсилене постановою про заборону абортів, внаслідок чого простежується розширення в когортах населення у віці 65-70 років. Надалі спостерігається скорочення когорт 1942–45 рр. народжень, з подальшим розширенням, що є наслідком підвищення народжуваності в мирний час, реалізації відкладених народжень та чисельної дітородної когорти населення. Зниження народжуваності в наступні роки і входження до найбільш активного дітородного віку малочисельних поколінь, народжених у роки війни, сформувало в 1965–70 рр. заглиблення на піраміді. Розширення діаграми в місці, що відповідає когортам 1970–76 рр. народження; найбільші за чисельністю вікові групи припадають на 1983–86 рр. народження, що пов'язане з чисельною когортою дітородного населення, народженого в післявоєнні роки, в сукупності із впровадження стимулюючої демографічної політики [4]. Скорочення чисельності поколінь 1990-х років народження пов'язане зі зменшенням інтенсивності дітонародження, з переважно менш численним (ніж попередні) поколінням дітородного населення, з непередбачувальними змінам в політичному та економічному житті країни.

Найменш численні когорти народжених простежуються наприкінці XX – початку XXI століть (5-15 років), чому сприяло ряд чинників: в умовах економічної, соціальної, політичної нестабільності. Чисельна когорта народжених у 1970 років, яка увійшла у дітородний вік, була вимушена відкласти народження; на підтвердження цього факту також свідчить підвищення рівня народжуваності і, відповідно, розширення на піраміді, починаючи з 2004 року, що в певній мірі є наслідком зростання народжуваності серед жінок у віці 33–37 років порівняно з більшістю інших вікових груп у 2005–2010 рр. Як відомо, саме ці покоління почали переходити на західну модель більш пізнього народження дітей. Тому розширення найнижчої частини піраміди можливо відповідає як дітям поколінь 1970-х, так і дітям поколінь 1980-х років, які формують найбільш активну дітородну когорту населення. Ймовірно, в разі поліпшення рівня життя населення в найближчі роки саме ці когорти можуть дати значний приріст інтенсивності дітонародження, а реалізація їх репродуктивних настанов буде більш повною, ніж попередніх поколінь [4].

Контури статеві-вікової піраміди населення м. Харкова (рис. 1) відповідає регресивній віковій структурі населення, що характеризується значною перевагою питомої ваги батьків над питомою вагою дітей, що зумовлює скорочення чисельності населення. Цей висновок підтверджується тим, що у 2011 р. у Харкові

питома вага дітей (0-14 років) становила 11,3 % (12,4 % по області в цілому; в тому числі – у міських поселеннях — 12,1 %, у сільській місцевості – 13,6 %), а прабатьків (50 років і старші) – 35,2 % (37 % по області в цілому, в тому числі – у міських поселеннях – 36 % , у сільській місцевості – 39 %). Отже, можна зробити висновок про те, що ступінь регресивності вікової структури населення міста Харкова значно нижче, ніж по області в цілому [3, 4].

Для виявлення закономірностей розподілу населення за статтю і віком доцільно використовувати полігон частот (при цьому по осі *X* вказують середини вікових інтервалів або номери груп, а по осі *Y* — кількість або питому вагу чоловіків і жінок у кожній віковій групі) [1, 2]. Побудований полігон частот для населення м. Харкова (рис. 2) свідчать про наявність помітних відмінностей закономірностей статеві-вікового розподілу. Так, для населення міста Харкова характерні три чітко виражені «піки», які відповідають віковим інтервалам 25-29, 50-54, 70-74 років, що зумовлюється явищами компенсації й амортизації, а вік балансування припадає на інтервал 35-40 років, після цього має місце значне переважання чисельності жінок у всіх вікових групах.

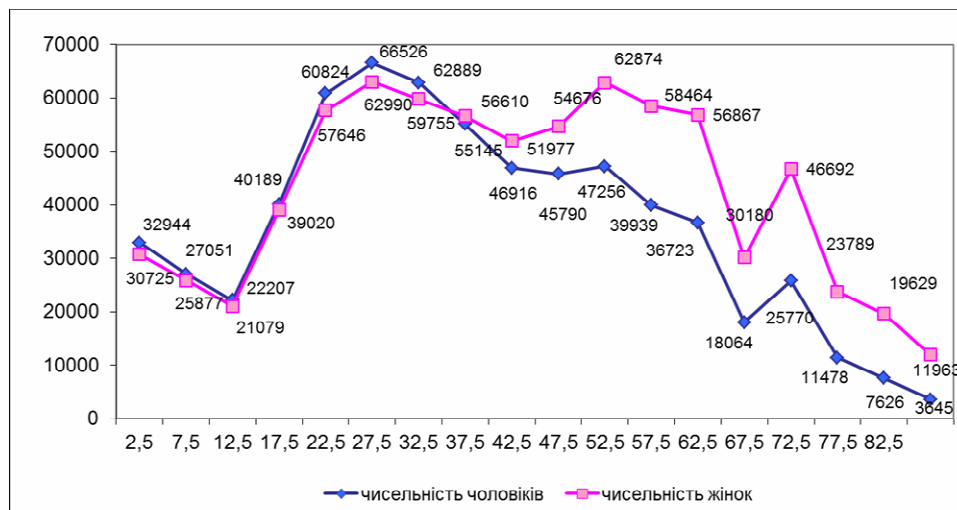

Рис. 2. Полігон розподілу населення м. Харків за статтю та віком на 01.01.2012 року
(побудовано автором за даними [3])

Для співвідношення населення різного віку застосовуються показники демографічного навантаження, аналіз яких для населення м. Харкова (табл. 1) свідчить про наявність значної варіації їх значень, зумовленої суттєвими відмінностями статеві-вікової структури чоловічого та жіночого населення. Зокрема, найвищий загальний коефіцієнт демографічного навантаження притаманний жіночому населенню (1014 %), а найнижчий – чоловічому населенню (721 %); відповідні значення коефіцієнта демографічного навантаження дітьми – 211 % для чоловіків та 203 % для жінок, граничні значення коефіцієнта демографічного навантаження прабатьками становлять 811 % для жінок та 504 % для чоловіків, а демографічного навантаження старими (прабатьками – дітьми) – відповідно 3997 % для міських жінок та 2317 % для чоловіків.

Аналогічна ситуація має місце для коефіцієнтів демографічного навантаження населення працездатного віку: максимального значення загальний коефіцієнт та коефіцієнти навантаження населенням післяпрацездатного віку набувають у жінок, а коефіцієнт навантаження населенням допрацездатного віку – у чоловіків. Оцінюючи варіації названих коефіцієнтів зазначимо, що надзвичайно високою варіацією характеризуються коефіцієнти навантаження прабатьками та населенням післяпрацездатного віку, невисокою – коефіцієнт навантаження дітьми та населенням допрацездатного віку, що є наслідком сучасної статеві-вікової структури населення.

Співвідношення за статтю є одним з видів так званих структурних демографічних коефіцієнтів, які вимірюють співвідношення різних частин населення. Статева структура населення залежить від співвідношення чисельності хлопчиків і дівчаток серед тих, що народилися; диференціальної смертності, тобто від відмінностей смертності чоловіків і жінок в різних вікових групах; статевих (гендерних) відмінностей в інтенсивності міграції. Статеве співвідношення населення міста Харкова складає 844 чоловіка на 1000 жінок; показник статеві співвідношення дає можливість визначити так званий вік балансування, в якому чисельність чоловіків і жінок зрівнюється, а після цього віку формується стійке переважання жінок. Зазначимо, що у статеві-віковій структурі населення області, в статевій структурі переважають жінки (54,2 %), за рахунок когорт населення старше 40 років, бо саме в цих вікових групах чоловіча смертність значно переважає жіночу. У місті Харкові вік балансування на 1 січня 2012 р. становив 37 років [3], тобто, статеве співвідношення не оптимальне і переваження чисельності жіночого населення спостерігається в дітородному віці, що негативно впливає на демографічне відтворення.

Однією з головних демографічних проблем, які притаманні розвиненим країнам світу, в т. ч. й Україні, є старіння населення, котре проявляється через зростання частки населення похилого віку. Цей процес

зумовлений як скороченням народжуваності, так і зростанням тривалості життя населення. Для оцінки рівня старіння населення використовують коефіцієнти старіння, які розраховують зіставленням кількості старих (65 і старші) з чисельністю населення [1]. У місті Харкові коефіцієнт старіння населення на 1 січня 2012 р. становив: для населення загалом – 14 % (для чоловіків – 10 %, для жінок – 17 %). Таким чином, міське населення характеризується початком демографічного старіння (інтервал шкали 10 %), а чоловіки ще належать до молодого населення [1, 4].

Таблиця 1

Коефіцієнти демографічного навантаження у м. Харкові на 01.01.2012 р., проміле (обчислено за даними [3])

Показник		Обидві статі	Чоловіки	Жінки
Загальний коефіцієнт демографічного навантаження	$k_{заг} = \frac{S_{0-14} + S_{50+}}{S_{15-49}} \times 1000$	868	721	1014
Коефіцієнт демографічного навантаження «дітьми»	$k_o = \frac{S_{0-14}}{S_{15-49}} \times 1000$	210	217	203
Коефіцієнт демографічного навантаження «прабатьками»	$k_n = \frac{S_{50+}}{S_{15-49}} \times 1000$	658	504	811
Коефіцієнт демографічного навантаження покоління «батьків» «старими»	$k_c = \frac{S_{65+}}{S_{15-49}} \times 1000$	261	176	346
Коефіцієнт демографічного навантаження покоління «дітей» «прабатьками»	$k_{n/o} = \frac{S_{50+}}{S_{0-14}} \times 1000$	3133	2317	3997
Загальний коефіцієнт демографічного навантаження населення працездатного віку	$k_{n.заг} = \frac{S_{on} + S_{nn}}{S_n} \times 1000$	561	399	730
Коефіцієнт демографічного навантаження населенням допрацездатного віку	$k_{n.on} = \frac{S_{on}}{S_n} \times 1000$	175	177	174
Коефіцієнт демографічного навантаження населенням післяпрацездатного віку	$k_{n.nn} = \frac{S_{nn}}{S_n} \times 1000$	385	222	556

Висновки. Проведене дослідження дає підстави зробити висновки про те, що населенню м. Харкова притаманний регресивний тип відтворення. Отже, як бачимо, статеві-віковий склад населення є досить складною категорією, тому що на нього впливає численна кількість факторів, причому деякі з них дуже віддалені у часі. Можна сказати, що на сучасну статеві-вікову структуру населення міста Харкова впливають всі процеси, що відбувались протягом останніх ста років на території держави. Статеві-вікова структура є своєрідним віддзеркаленням всіх демографічних, соціальних, економічних і політичних процесів, що протікали раніше та мають місце сьогодні. Подальші дослідження доцільно спрямувати на оцінку впливу статеві-вікового складу і структури населення на демографічні процеси та формування демографічного капіталу, а також на його прогнозування.

Список використаних джерел:

1. Демография и статистика населения: учебник для вузов / Коллект. автор Елисеева И.И., Васильева Э.К., Клупт М.А., Никифоров О.Н. – М.: Финансы и статистика, 2006. – 687 с.
2. Куставська О.В. Комплексний статистичний аналіз закономірностей розподілу населення за статтю та віком (на прикладі Тернопільської області) / Куставська О.В. – Регіональна економіка – 2007. – с.135-145 (Препринт / Регіональна економіка; 2007-1(43)).
3. Офіційний сайт Головного управління статистики в Харківській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uprstat.kharkov.ukrtel.net>
4. Сегіда К.Ю. Статеві-вікова структура населення Харківського регіону: закономірності формування та особливості розвитку / К.Ю. Сегіда // Збірник наукових праць «Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна: Географія – Екологія». – Випуск № 956. – Харків: Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, 2011. – с. 164 – 172
5. Топчієв О.Г. Основи суспільної географії: підручник для студ. географ. Спеціальностей вищих навч. закладів. – Одеса: Астропринт, 2005. – 544 с.